

Л.А. Іванченко

**НЕВІДОМІ ІМЕНА СІВЕРЩИНИ:
ПАВЛО МИХАЙЛОВИЧ ДУБРОВСЬКИЙ
(1857–1916) – УРОДЖЕНЕЦЬ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ І
ПЕРШИЙ ПОЛТАВСЬКИЙ АГРОНОМ**

У статті висвітлено життєвий шлях, умови становлення, формування наукового світогляду та громадсько-національної діяльності першого Полтавського губернського агронома Павла Михайловича Дубровського, його науковий внесок у розвиток сільського господарства і сільськогосподарської науки в другій половині XIX – на початку XX ст. Дослідницькі праці в багатьох напрямках сільського господарства не втратили своєї актуальності і сьогодні, а широкий спектр діяльності на ниві просвітництва зі стійким національним спрямуванням є прикладом для наслідування.

Ключові слова: П.М. Дубровський, перший Полтавський губернський агроном, просвітництво, сільське господарство.

Чернігівсько-Сіверська земля народила не одну плеяду неординарних людей, приватна ініціатива яких сприяла утворенню в державі нових течій, творчих об'єднань, шкіл, лікарень, музеїв, інших різноманітних установ і починань, зокрема й для потреб сільського господарства. Їм були притаманні кращі людські якості. Стержень і власну думку вони пронесли через все своє життя, незважаючи на перипетії часу. Серед них є відомі, дуже відомі, а є й маловідомі особистості. Таким є Павло Михайлович Дубровський (1857–1916) – перший Полтавський губернський агроном.

Народився Павло Михайлович в с. Гамаліївка Глухівського повіту Чернігівської губернії у родині священика. Отець Михайло Дубровський був настоятелем Харлампієвського Гамалієвського монастиря [13]. З тих небагатьох джерел, які вдалося віднайти, відомо, що батько Павла Михайловича певний час служив і в селі Саєнки Сосницького повіту тієї ж губернії. В селі Чепелів того ж Сосницького повіту у 1907 р. настоятелем Миколаївського храму був брат Павла Михайловича – Дмитро Дубровський, 1873 р. н. В записі сказано, що народився о. Дмитро в с. Саєнках; був одружений з Агафією Олександрівною – донькою священика, разом виховували трьох синів. З о. Дмитром на той час також проживала «вдова священика с. Савинки Сосницького уезда Варвара Григор'єва Дубровская, 73 лет – мати приходського священника, и дочь ея Мария Михайлова, работавшая учительницей церковно-приходской школы с. Боромли Черниговского уезда» [2].

Про дитинство Павла Михайловича існує обмаль інформації, але й ці скупі дріб'язки свідчать, що діти в родині о. Михайла Дубровського мали гарне виховання; цьому слугувала домашня атмосфе-

ра. Цілеспрямованість, порядність, інтелігентність, наполегливість помножені на неабиякі природні здібності були притаманні й Павлу Михайловичу. Одночасно у нього була й безкомпромісна вдача, яка позбавила його характерної для кожного чиновника риси – уміння пристосовуватися. Закінчивши Стародубське духовне училище та Чернігівську духовну семінарію, Павло Михайлович у віці 20-ти років змінює духовний профіль та йде навчатись до Петровсько-Розумовської землеробської і лісової академії. Протягом всього свого життя він зберіг відданість собі – вирізнявся порядністю та всебічним розвитком. Колеги підмічали в Дубровському не лише гарну освіченість, а й природну сором'язливість і вихованість: «Хорошая агрономическая подготовка, солидное общее образование, знание новейших языков, в том числе английского, давали Павлу Михайловичу Дубровскому большую возможность занять более заметную позицию в общественном или служебном положении, но ему была присуща та скромность, которая часто становится препятствием на пути к этим позициям. Вместе с тем, чрезвычайная скромность и необыкновенная деликатность в отношениях с людьми самых различных положений делали общение с П.А. Дубровским в высшей степени обаятельным» [8, с. 4].

Ще у роки навчання в академії Павло Михайлович долучається до революційного руху, пізніше приїжджає на канікули до батьків, і його заарештовують. З того часу він вважається політично неблагонадійним. Відповідно до розпорядження жандармського управління від 26 червня 1882 р. Дубровський опинився під «... підконтрольним негласним наглядом», який з нього було знято лише 12 березня 1902 р. згідно з циркуляром Департаменту поліції [4, с. 291]. Та це не завадило його навчанню і не похитнуло національної спрямованості.

Ось як згадує Павла Михайловича у своїх «Спогадах» Євген Чикаленко: «... студент Дубровський був бібліотекарем українського студентського гуртка..., хоч і почув від мене українську мову, поставився до мене дуже обережно, почав розпитувати – хто я, звідки; довідавшись, що я скінчив Єлисаветське реальне училище, спитав – чи не знав я там московського студента М. Левицького, з яким він був добре знайомий. Я відповів, що не тільки знаю, а був з ним в одному українському гуртку; Дубровський порадив мені добути записку, тоді він мені даватиме книжки з гуртової бібліотеки. Я так і зробив, і через якийсь час ... Дубровський дав мені прочитати у «Вольному слові» високоцінну та інтересну статтю Драгоманова «Історична Польща та великоруська демократія», що потім вийшла і окремою книжкою. З того часу я близько зійшовся з Дубровським і був з ним у приятельських відносинах до самої його смерті в 1916 році» [18, с. 95].

У 1883 році П.М. Дубровський одружується з Н.В. Беспаловою, яка теж знаходиться під наглядом поліції [3, с. 160–161]. По закінченню Петровсько-Розумовської академії майбутній агроном приймає пропозицію місцевого земського діяча К.П. Арнольдті стати управителем його маєтку при Кучерському хуторі Суджанського повіту Курської губернії [4, с. 291]. Там Павло Михайлович проявив себе як наполегливий дослідник, прогресивний фахівець – він не лише досліджував господарство, а й очолював Кучерівську сільськогосподарську школу [12, с. 112–114].

У 1887 р. Дубровський направляє до Тамбовської губернії для налагодження сільського господарства, проводить обстеження приватних господарств низки повітів, складає про це статистично-економічні описи. У 1889 р. його запрошують на роботу до Полтавського сільськогосподарського товариства.

Тут не зайве сказати, що після відміни кріпосного права господарювання на землі зазнало змін. Пошуку нових шляхів роботи в нових економічних умовах слугувало, не в останню чергу, Землеробське Полтавське товариство, першим президентом якого був С.В. Кочубей [11]. Інший представник роду Кочубей – Петро Аркадійович – через певні обставини відмовився від служби на теренах держави і присвятив своє життя служінню громадським інтересам, проживав у своєму маєтку «Згурівка» та займався улюбленою справою – сільським господарством, садівництвом, лісорозведенням, що теж дало немалий поштовх розповсюдженню агрономічного досвіду по інших губерніях, розвитку сільськогосподарських шкіл, запровадженню ярмарок, обміну досвідом – одним словом, поширенню та зростанню сільськогосподарської дослідної справи [6].

Саме на запрошення Полтавського сільськогосподарського товариства у губернію приїжджає Павло Михайлович Дубровський. Товариство не помилилось у виборі. Перший губернський агроном Полтавщини П.М. Дубровський, віце-президент Полтавського товариства сільського господарства стає одним із його генеруючих організаторів. Маючи уже певні навички в агрономії, він дуже серйозно і ґрунтовно підходить до поставленого завдання. В одному з перших звітів про роботу агроном доповідає: «Прежде чем перейти к изложению отчета, считаю необходимым изложить несколько замечаний относительно принятой мною программы деятельности ... хозяйства роменского уезда более или менее однородны с теми, в которых мне приходилось работать практически, когда я был управляющим одного из имений Суджанского уезда Курской губернии...» [10, с. 3].

Завдяки всебічному розвитку та далекоглядності, П.М. Дубровський організовує повітові зустрічі

з власниками маєтків та землеробами, селянами. Бажання «онаучити» населення не полишає Павла Михайловича. «Школа, по его мнению, должна удовлетворять потребности сельских хозяев...» [14, с. 5]. 1895 р. така школа садівництва і городництва II-го розряду була відкрита для перших 30-ти учнів у Полтаві.

Питання просвітництва та втілення прогресивних технологій в діяльності Дубровського простежуються через усе життя. У 1896 р. Павло Михайлович засновує журнал «Хуторянин», який став допоміжною ланкою для багатьох господарств і господарників. І на сьогодні «Хуторянин» залишається одним із кращих літописів аграрної історії України, сільськогосподарської справи в Російській імперії та Полтавщини зокрема. Журнал зберігає на своїх сторінках багато цікавих відомостей, що стосуються культурного життя краю. «Хуторянин» вмщав у себе не лише сільськогосподарську хроніку Полтавської губернії, але й всієї України та прилеглих губерній, Сибіру, Тюмені, Москви, охоплював сільськогосподарські новини заходу, публікував всебічний огляд – оголошення та інформацію культурно-просвітницького характеру (вихід книг, повідомлення про лекції та заняття, пропозицію роботи, продаж земель, садівництва, тварин, сільськогосподарського обладнання та машин і т. п.), відповіді на запитання різного роду (не лише сільськогосподарського, а й юридичного чи побутового характеру) [15, с. 449]. Журнал користувався великою популярністю у читачів, його схвально сприйняла громадськість Росії. В «Календаре Хуторянина» друкувались статті вітчизняних науковців, переклади робіт їхніх іноземних колег [12, с. 43]. Як редактор, Дубровський не лише фахово підходив до аграрних питань, а й вів розгляд інших справ суто по-людськи. На кожний запит, що надходив до редакції, надавалась відповідь, а широкозагальні питання друкувались у номерах. Серед них були і незвичні, як от: «как записаться на службу» і «какие травы посеять на корм скоту»... [16, с. 417]. В «Журналі засідання економічної ради Полтавського губернського земства» від 28 серпня 1900 р. (Приложение к № 40 «Хуторянина») вказується: «... так, как население еще не привыкло к инструкторам по садоводству и потому мало ценит услуги этих лиц, то министерство берет всецело на себя содержание таких специалистов;... » (тобто, надає відрядженим інструкторам не лише платню, а й житло і добові витрати) [14]. Це свідчить про гарну обізнаність побуту та настрою населення, бажання втілення новітніх методів та технологій в науці, не насаджуючи силоміць людям свою думку.

Потужна діяльність журналу сприяла тому, що при видавництві відкрили книжковий склад «Хуторянина», який став справжнім просвітницьким

центром із багатющою збіркою літератури з питань сільського господарства, природознавства та кооперації, куди входили книжки, брошури, журнали, плакати тодішніх найвідоміших видавництв, а також інших споріднених товариств (Імператорського Російського товариства плідівництва, Імператорського Російського товариства птахівництва, Харківського товариства сільського господарства тощо). Цікаво й те, що книжковий склад «Хуторянина» приймав охоче книжки на комісію, виконував послуги з комплектування сільськогосподарських бібліотек, здійснював передплату низки газет і журналів, восени безкоштовно надсилав каталог видань усім передплатникам. «Хуторянина» роздавали на всіх сільськогосподарських виставках та ярмарках як у Полтавській губернії, так і за її межами. На його сторінках постійно друкувались списки нової літератури, яка надходила на склад; там публікувались відгуки і рецензії на ці видання. Журнал «Хуторянин» був не просто головним публічним друкованим органом з питань сільського господарства, а центром просвітницької роботи регіону [12, с. 45]. І за цим усім стоїть постать Павла Михайловича.

Дубровський володів англійською мовою, був у курсі всіх іноземних новинок того часу. Завдяки цьому в журналі друкували перебіг закордонних новин, переклади цікавих статей і книг, рекламу новинок сільськогосподарської техніки, насіння та свійських тварин, видавали посібники по землегосподарюванню.

За досить короткий період часу Павло Михайлович набуває неабиякого авторитету. Про це згадували і місцеві жителі: «Помітний слід П.М. Дубровський залишив у пам'яті нащадків м. Лохвиці – був Почесним членом Лохвицького товариства сільських господарів (1895) та Костянтиноградського сільськогосподарського товариства (1900). Ось що повідомляють на сайті м. Чернухи: «Активну участь у житті нашого міста та повіту брали визначні люди: господарі і представники знаті, інтелігенція та землевласники з інших місцевостей. Серед них і Павло Михайлович Дубровський. За їхнім керівництвом, коштом та організаційними заходами розвивалось сільське господарство, місцева та переробна промисловість, кустарні промисли, певною мірою, хоча й у малоросійському дусі, – освіта та культура. Будувались нові виробничі, житлові та адміністративні приміщення» [9].

У 1906. році П.М. Дубровського направляють до Уманського училища садівництва. Ось як по це згадано у джерелах: «В 1906 состоял в Полтаве же инспектором сельского хозяйства. Был директором Уманской школы садоводства» [7, с. 669.], но, «как сторонник культурной автономии Украины, снят с должности» [5]. Є. Чикаленко зазначає: «По скінченні академії він був учителем хліборобської

школи в Криму, потім полтавським інспектором сільського господарства, пізніше директором Уманської сільськогосподарської школи, і скрізь обережно, але послідовно вів українську лінію, за що по доносу переведено його на службу в Петроград, де він і помер редактором хліборобського журналу» [18, с. 95].

З 1908 р. Павло Михайлович Дубровський жив у Петербурзі, де й помер 30 листопада 1916 р. Петербурзький період потребує подальших досліджень. Відомо, що дух оптимізму та незламність перед труднощами агроном проніс через усе життя. «Даже позже, утомленный житейскими передрыгами и усиленной работой, он соглашается взять на себя руководство ежемесячным журналом «Сельское хозяйство и лесоводство», хотя журнал перед этим пришел в упадок и даже временно перестал выходить в свет» [17, с. 670]. За сімнадцять років, відданих роботі у Полтавському сільськогосподарському товаристві, про Павла Михайловича згадують як про самого дієвого члена і співробітника [17, с. 668].

Досліджуючи життєвий і творчий шлях Павла Михайловича Дубровського, хочеться наголосити на його шляхетності. З відомих особистостей того часу, які вражали самовідданістю, постать Дубровського нагадує Чернігівського святителя Філарета (Гумилевського), який цілеспрямовано і непохитно ніс свої погляди, втілював свої задуми, незважаючи на бурхливість часу, почасти несправедливість з боку начальства та оточуючих [1, с. 5].

Аналіз розвитку сільськогосподарської справи показує, що питання, які виникали у цій галузі понад сто років тому, не втратили своєї актуальності і сьогодні. Висвітлення такого матеріалу у спеціальній літературі може стати затребуваним і корисним для аграріїв не лише колишніх Полтавської або Чернігівської губерній. Досвід, набутий Павлом Михайловичем і викладений у його працях, доцільно використовувати в сучасних умовах і на наших землях.

Посилання

1. Акафист святителю Филарету (Гумилевскому) архиепископу Черниговскому // Черниговская епархия. – Изд. Свято-Троицкого кафедрального собора, 2010. – 24 с.
2. Державний архів Чернігівської області, ф. 679, оп. 3, спр. 252, 8 арк.
3. Деятели революционного движения в России: Библиографический словарь: От предшественников декабристов до падения царизма: [Т. 3, А–В]. – М.: Изд-во Всесоюзного общества политических каторжан и ссыльно-поселенцев, 1933. – 356 с.
4. Деятели революционного движения в России: Библиографический словарь: От предшественников декабристов до падения царизма: [Т. 5]. – М.: Изд-во Всесоюзного общества политических каторжан и ссыльно-поселенцев, 1927–1934. – 449 с.
5. Павло Михайлович Дубровський. Особистості. Революційні діячі. – [Електронний ресурс]. – <http://histpol.narod>

ru/person/pers-05/pers05-002.htm

6. Зіборова І.В. Шлях становлення і розширення наукових поглядів аграрія і громадського діяча П.А. Кочубея (1825–1892). – [Електронний ресурс]. – <http://inb.dnsgb.com.ua/2015-4/9.pdf>

7. Илличевский О. Памяти П.М. Дубровского // Хуторянин. – 1916. – № 36–37.

8. Котельников В. Павел Михайлович Дубровский // Вестник сельского хозяйства – 1916 – № 51–52 – С. 4.

9. Лохвиця на зламі XIX–XX століть: передмістя, вулиці, провулки, кутки, урядники та визначні мешканці. – [Електронний ресурс]. – <http://gromada-lv.at.ua/index/0-11>

10. Отчет о деятельности приглашенного министерством государственного имущества в качестве губернского агронома Полтавской губернии П. Дубровского, за время с 5 ноября 1889 по 31 декабря 1890 г. // Земледельческая газета. – 1891. – № 36–39.

11. До 150-річчя Полтавського Товариства Сільського господарства. – [Електронний ресурс]. – <http://apk.adm-pl.gov.ua/ogoloshennya/do-150-richchya-poltavskogo-tovaristva-sil'skogo-gospodarstva>

12. Самородов, В.М., Кигим С.Л. Полтавське сільськогосподарське товариство (1865–1920): історія, звичаї, першопостаті / наук. ред В.М. Самородов. – Полтава: Дивосвіт, 2015. – 160 с. + 16 с. вкл.

13. Самородов В.М. Дубровський Павло Михайлович / В.М. Самородов // Енциклопедія сучасної України. – Т. 8: Дл. – Дя. Додаток: А–Г. – К., 2008. – 49 с.

14. Хуторянин – 1900. – 5 октября.

15. Хуторянин – 1900. – № 30.

16. Хуторянин – 1900. – № 28.

17. Хуторянин – 1916. – № 36–37.

18. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). – К.: Темпора. – 2003. – 415 с.

Иванченко Л.А. Неизвестные имена Северщины: Павел Михайлович Дубровский (1857–1916) – уроженец Черниговской губернии и первый Полтавский губернский агроном

В статье освещены жизненный путь, условия становления, формирования научного мировоззрения и общественно-государственной деятельности первого Полтавского губернского агронома Павла Михайловича Дубровского, его научный вклад в развитие сельского хозяйства и сельскохозяйственной науки во второй половине XIX – начале XX в. Его исследовательские работы по многим направлениям не потеряли своей актуальности и сегодня, а широкий спектр деятельности на ниве просвещения с устойчивым национальным направлением является примером для подражания.

Ключевые слова: первый Полтавский губернский агроном, просвещение, сельское хозяйство.

Ivanchenko L.A. Unknown names of Sivershchyna: Pavel Dubrovsky (1857–1916) from Chernihiv province the first agronomist of Poltava

In the article describes the way of life, the conditions of foundation, the formation of a scientific outlook and social work of the first provincial agriculturist of Poltava Pavel Mikhailovich Dubrovsky. His scientific contribution to the development of agriculture and agricultural (the XIX-early XX th centuries) still is actual nowadays. Also he gave us a good example of activities in the field of education with sustainable national aspirations.

Key words: first Poltava provincial agriculturist, education and agriculture.

09.03.2016 р.

УДК 94(477):317(283) М.Неплюев

Н.О. Мірошніченко

ОСОБИСТІТЬ МИКОЛИ МИКОЛАЙОВИЧА НЕПЛЮЄВА ЗІ СПОГАДІВ ЙОГО СУЧАСНИКІВ

В статті досліджуються думки, оцінки та ставлення до діяльності М.М. Неплюєва його сучасників. Зокрема висвітлюються коментарі відомого історика, академіка М. Василенка, священника М. Побединського, етнографа І. Абрамова, публіциста М. Меншикова та інших.

Ключові слова: Трудове братство, община, організатор, Глухівський повіт, виховання.

Микола Миколайович Неплюєв (1851–1908) – представник респектабельної аристократичної родини, талановитий педагог і композитор, оригінальний мислитель і витончений естет, соціальний практик. Він присвятив своє життя реалізації місії реформування суспільства шляхом створення нової генерації людей на засадах християнської педагогіки і продуктивної праці. Його ідеї та діяльність дуже часто піддавали нищівній критиці, разом з тим визнавали соціально-економічні успіхи Хрестовоздвиженського трудового братства. Унікальність особистості Миколи Миколайовича полягає в тому, що з плином часу його ідеї, які були успішно втілені в сільськогосподарських школах і общині, викликають зацікавлення та залишаються актуальними і сьогодні.

Дослідженню діяльності М.М. Неплюєва в різний час присвячували свої праці І.С. Абрамов, В.М. Авдасов, В. Бірюкович, М. Богун, В. Глушко, І. Гордеева, А. Грас'є, В.І. Екземплярський, М. Жевахов, І. Куліш-Лукашевич, О.О. Лютецький, О. Малишевський, Л.Г. Мельник, М. Побединський, А. Сикорський, В. Соловйов, Н.С. Солодовник, П.М. Солонина, М.В. Сомін, В. Ткаченко, П.К. Федоренко, Г. Фурсей, В. Шейко та інші.

Метою статті є аналіз думок та оцінок діяльності Миколи Миколайовича Неплюєва його сучасниками.

Постать М.М. Неплюєва мало кого залишала байдужим. Її не оминув своєю увагою відомий історик, вихованець Глухівського учительського інституту, один із засновників Української Академії наук Микола Василенко. Особисто історик жодного разу не відвідував Братство і не був знайомим з його організатором, але він наводив цікаві факти стосовно розмов і чуток про життя Братства і Миколу Миколайовича.

Заочне знайомство з подвижницькою діяльністю М. Неплюєва розпочалося із зустрічі Миколи Василенка з професором М. Вагнером, який був добрим другом Трудового братства та